

byggnadsvård

Svärta kyrka

Svärta Prästbol 2:1, Svärta socken, Nyköpings kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan

Invändig ombyggnad och restaurering 2009-2010

Dag Forssblad

Svärta kyrka

Svärta Prästbol 2:1, Svärta socken, Nyköpings kommun,
Strängnäs stift, Södermanlands län

Antikvarisk medverkan
Invändig ombyggnad och restaurering 2009-2010

Dag Forssblad

Rapport 2011:4

© 2011 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

Författare: Dag Forssblad, antikvarie
Omslagsbild: Svärta kyrkas torn från väst (Slm D10-302).
Foto, där ej annat anges: Dag Forssblad, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS08-219

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2011

Innehåll

INLEDNING	5
Antikvarisk medverkan	5
Sammanfattning av utförda åtgärder	5
Beskrivning av byggnaden	8
Historik med relevans för ärendet	8
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	9
BYGGNADSARKEOLOGISK DOKUMENTATION	11
Syfte och metod	11
Resultat	11
OMBYGGNAD OCH INVÄNDIG RESTAURERING	15
Utförda åtgärder	15
Befintlig inredning	21
Nya inventarier	22
Antikvariska iakttagelser	23
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	25
Bedömning av enskilda åtgärder	25
Sammanfattning	25
KÄLLFÖRTECKNING	27
Litteratur	27
Arkiv	27
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	29

Bilagor

1. Analysresultat av ¹⁴C datering av träkol
2. Fyndregister
3. Konserveringsrapport av bygelglasögon

1 Läget för Svärta kyrka nordost om Nyköping är markerat med en röd cirkel.

INLEDNING

Svärta kyrka genomgick under perioden augusti 2009 till maj 2010 en omfattande invändig ombyggnad och restaurering. Arbetet utfördes i enlighet med en programhandling utarbetad av arkitekt Stefan Andersson, daterad 2008-04-21, och kompletterande bygghandlingar baserade på programhandlingen.

Rapporten presenterar de arbeten som har utförts med antikvarisk medverkan vid Svärta kyrka under 2009-2010. I rapporten presenteras ett urval av de arbeten som har utförts. I övrigt hänvisas till underlagsmaterial, slutbesiktningsprotokoll samt arbets- och relationshandlingar.

Antikvarisk medverkan

Sörmlands museum fick uppdraget att svara för antikvarisk medverkan vid arbetets genomförande. Startmötet ägde rum den 20 augusti 2009. Arbetet har följts upp genom deltagande i ett projektgruppsmöte, tio byggmöten, besiktning av el- och VVS-arbeten (2010-03-23),

besiktning av mark- och byggnadsarbeten (2010-04-15) samt besiktning av målningsarbeten och antikvarisk slutbesiktning (2010-05-27).

Utöver detta har Sörmlands museum gjort platsbesök vid behov samt fört en fortlöpande dialog per e-post och telefon med entreprenadens olika deltagare. Sörmlands museum har även utfört byggnadsarkeologisk dokumentation och schaktövervakning i samband med utförda arbeten.

Sammanfattning av utförda åtgärder

Ombyggnaden och restaureringen innebar att sidoskeppens bänkkvarter togs bort. I samband med restaureringen försågs också långhuset med en läktarunderbyggnad innehållande RWC, förråd och vindfång vid entréerna till kyrkans sidoskepp. Under orgelläktarens västra del iordningställdes kapprum. Sidoskeppen försågs med avskiljbara utrymmen i anslutning till trapporna till orgelläktaren, förberedelserum i söder och pentry i norr.

2 Svärta kyrka från nordväst (Slm D10-303).

3 Schakt för kulverten mellan ekonomibyggnaden och kyrkan (Slm D10-304).

4 Kyrkans södra sideskepp efter demontering av bänkarna (Slm D10-305).

Mark- och installationsarbeten utvändigt

- Borrning för fyra energibrunnar har utförts i kyrkotomtens norra del.
- Schaktning har utförts från energibrunnar till ett nyinrättat teknikrum i ekonomibyggnaden på kyrkotomtens norra del.
- Schaktning för och nedläggning av kulvert har gjorts från ekonomibyggnaden till kyrkans nordvästra hörn.
- Håltagning har gjorts i kyrkans norra mur för indragning av el- och VVS-installationer.

Byggnadsarbeten invändigt

- Samtliga bänkar har demonterats i kyrkans norra och södra sideskepp. I mittskeppets bänkkvarter har tre bänkar på vardera sidan om mittgången demonterats i kyrkorummets östra del, liksom en bänk på vardera sidan om mittgången i kyrkorummets västra del.
- Demonterade bänkar har plockats isär och märkts upp bänk för bänk. De förvaras i ett förråd vid Nya kyrkogården i Nyköping.
- Tegelgolven har tagits upp i ovan nämnda bänkkvarter samt under orgelläktaren. Befintligt golv har återlagts efter nedläggning av installationer för el- och VVS. Golv i nya utrymmen under orgelläktaren har belagts med tegel från Horns Tegelbruk.
- Bröstningen på långhusets ytterväggar har demonterats och kasserats på grund av rötskador.
- Ett förberedelserum har anordnats i det södra sideskeppets västra del.
- Ett pentry har anordnats i det norra sideskeppets västra del.
- En läktarunderbyggnad rymmande RWC, förråd och kapprum har uppförts under orgelläktaren.
- Vindfång har anordnats i anslutning till sideskeppets entréer från väster.
- Håltagning för ledningsdragning har utförts mellan det nyinrättade förrådet och tornrummet i tornets bottenvåning samt mellan det norra sideskeppet och sakristian.
- Gångbanor och inspektionsplattformar har anordnats på kyrkans vind.
- En kabeltrumma har byggts på långhusets östra vägg från orgelläktaren till kyrkans vind.
- En manöverpulpit för ljus, ljud och klockringning har monterats i mittskeppets norra bänkkvarter, i bänken längst åt väster.

Installationsarbeten invändigt

- Nya el- och VVS-installationer har utförts.
- Nya tak- och väggarmaturer samt armaturer för punktbelysning har monterats.
- Nya sektionsradiatorer för vattenburen uppvärmning har monterats.
- Nödutrymningsskyltar har monterats över utgångarna i väster.
- Ny ljudanläggning har installerats.

Målningsarbeten utvändigt

- Kyrkans fönstersnickerier har målats med linoljefärg i röd kulör, pigmenterad med engelskt rött.
- Portar och tornluckor har trätjärats.

Målningsarbeten invändigt

- Kyrkans väggar och valv har rengjorts och målats.
- All målad befintlig inredning, liksom ny inredning har målats.
- Ljudanläggningens högtalare har målats in i kulör lika anslutande ytor.

5 Mittskeppet från öster i samband med borttagning av färg på inredningen (Slm D10-306).

6 En av kolonnerna efter avslutade målningsarbeten (Slm D10-307).

Beskrivning av byggnaden

Svärta kyrka består av ett treskeppigt långhus, ett smalare absidformat kor i öster, en sakristia i norr och ett torn i väster. Kyrkan bevarar medeltida murverk i delar av långhuset samt i stora delar av tornet. I långhusets norra fasad är en del av den medeltida sakristians norra vägg bevarad. I långhusets sydvästra hörn finns delar av det medeltida vapenhuset och ett gravkor från 1500-talet bevarade.

Kyrkans murverk är i huvudsak uppfört i natursten. Delar av tornet och de partier som uppfördes i slutet av 1600-talet är uppförda av tegel. Kyrkans fasadputs går ned i mark. Sockeln är avfärgad i rött. Fasaderna är spritputsade med slätputsade dörr- och fönsteromfattningar, hörn och huvudgesims. Fasaderna är avfärgade i brutet gulvitt. Portar och ljudluckor är tjärade och fönstersnickerierna är målade i engelskt rött. Taken har skivtäckning av svart plåt, undantaget tornets tälttak som har skivtäckning av kopparplåt. Torntaket kröns av ett förgyllt klot och kors.

Långhuset har golv av obehandlat, rött handslaget tegel i olika format i sidoskeppen, gångarna och i utrymmet mellan mitskeppets bänkkvarter och koret. I mittgången är nedgången till det Flemingska gravvalvet markerad med kantställt tegel. Bänkkvarteren har lackerade brädgolv. Koret har ett golv av röd, rödgrå och grå kalksten i varierande format. Kyrkorummets väggar är putsade och avfärgade i brutet vitt. Väggarna avslutas av en profilerad, putsad taklist.

Kyrkorummet har rundbågiga, djupa fönsternischer. Nischerna är slätputsade och avfärgade i brutet vitt. Fönstersnickerierna är målade i en varm grå kulör. Orgelläktaren i långhusets västra del bärs upp av sex runda pelare som är synliga i kyrkorummet samt ytterligare ett par som är inbyggda i läktarunderbyggnaden. Underbyggnaden innehåller bland annat pentry, förberedelserum, kapprum och förråd. Läktarbarriären består av ramverk med liggande, rektangulära speglar. Orgelläktaren är målad i grå kulör.

Långhuset täcks av ett putsat tunnvalv, vilket idag endast är synligt i sidoskeppen. Mitskeppet täcks sedan år 1821 av kryssvalvsliknande brädvalv vilka vilar på fem par runda träkolonner. Baserna är svartmålade, kolonnerna är marmorerade i grått och kapitälerna är vitmålade. Koret täcks av ett hjälmvalv. Taken är vitmålade.

Historik med relevans för ärendet

Den första stenkyrkan i Svärta uppfördes sannolikt under 1100-talets andra hälft. Den bestod troligen av ett rektangulärt långhus med ett lägre och smalare kor i öster. Omkring sekelskiftet 1300 ombyggdes den till en salkyrka med en sakristia på norra sidan. Under 1400-talet uppfördes ett brett västtorn och ett vapenhus vid kyrkans sydportal och under 1500-talet tillfogades ett gravkor på kyrkans södra sida.

År 1689 utvidgades kyrkan genom att långhusets norra och södra del förlängdes åt väster. I mitten av 1700-talet revs kyrkans östra gavelmur och ett gravkor uppfördes invid kyrkans östra del.

I början av 1800-talet utvidgades kyrkan åt nordost och sydost samt försågs i öster med en absidformad utbyggnad med sakristia vid norra sidan. Kyrkorummet täcktes med ett tunnvalv. Kyrkan fick ny altarring, ny altartavla och ny bänkinredning. År 1821 förstärktes mitskeppets tunnvalv med brädvalv i kryssvalvsliknande konstruktion, uppburen av fem par kolonner.

Tidigare invändiga restaureringar

Kyrkans interiör genomgick under 1900-talet två restaureringar, 1922 och 1954, utan att några större förändringar på inredningen från tidigt 1800-tal. Vid restaureringen 1922 byggdes dock mitskeppets bänkar om för bättre sittkomfort.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Svärta kyrka har en välbevarad nyklassicistisk exteriör som förstärks av de två flankerande gravkoren för Sjösa fideikommiss och Norshammars gård, nuvarande Svärta gård. Gårdarna Sjösa och Norshammar, och den bruksverksamhet som bedrevs där, har haft avgörande betydelse för kyrkans byggnadshistoria. Det kraftiga västtornet vittnar om kyrkans medeltida ursprung.

Interiören präglas av den omfattande ombyggnaden under 1800-talets första år då kyrkan breddades och försågs med tunnvalv och absidformat kor. Ovanlig är mittskeppets takutformning med på 1820-talet tillkomna kryssvalv av trä vilande på marmorerade kolonner.

Kyrkorummet domineras av altartavlan av Pehr Hörberg med nyklassicistisk inramning. Inredningens färgsättning från den senaste restaureringen håller visuellt ihop kyrkans mittskepp och leder blicken mot altartavlan. Härigenom betonas korets centrala roll för kyrkorummet vilket skapar grunden för ett intimt kyrkorum i en stor kyrka. Predikstolen i renässansstil avviker från den övriga inredningen och vittnar om kyrkans äldre historia.

7 *Pehr Hörbergs altartavla dominerar upplevelsen av kyrkorummet redan från tornets bottenvåning (Slm D10-308).*

8 *Mittskeppets kryssvalv av trä tillkom på 1820-talet (Slm D10-309).*

9 *Utvändiga schakt var redan delvis återfyllda då Sörmlands museum skulle genomföra den arkeologiska schaktövervakningen (Slm D10-310).*

10 *Schaktet för inkommande ledningar i det norra sidoskeppets nordvästra hörn (Slm D11-290).*

BYGGNADSARKEOLOGISK DOKUMENTATION

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den byggnadsarkeologiska dokumentationen var att inom aktuella ledningsschakt identifiera och dokumentera eventuellt påträffade konstruktioner i mark, utvändigt respektive under befintliga golv invändigt. Vidare skulle eventuella lösfynd i schaktmassorna dokumenteras och tas tillvara.

Metod

Schaktningsövervakning skulle enligt överenskomelse med entreprenör ske i öppna schakt. Återställande arbeten fick inte påbörjas innan antikvarisk konsult hade avslutat schaktövervakningen. Om skyddsvärda lämningar framkom i samband med schaktningen, i form av fasta murverk, stenläggningar, stenhällar, intakta gravar eller dylikt, skulle arbetet på platsen avbrytas och länsstyrelsen kontaktas för samråd.

Upptagna golvytor och invändiga skulle schakt avsökas med metalldetektor. Avsikten var att upptäcka och ta tillvara eventuella metallföremål, främst mynt, som kunde bidra med information avseende dateringen av undersökta lager/konstruktioner.

Naturvetenskapliga analyser

Prov för ¹⁴C-analys insamlades från borrhärnan som tillvaratogs vid borrhning mellan mitskeppet och vapenhuset i tornets bottenvåning. Murpartiet har bedömts vara del av det ursprungliga långhusets västra gavel. Analysen har utförts av Ångströmlaboratoriet i Uppsala. Syftet med analysen var att skapa ett kronologiskt underlag för en diskussion om kyrkans byggnadshistoriska utveckling.

Resultat

Schaktningsövervakning utvändigt

Den 16 september meddelades Sörmlands museum att schakten var öppnade och att vatten- och avloppsledningar redan hade lagts ned. Vid besök på arbetsplatsen den 17 september konstaterades att schaktet på kyrkogården redan var delvis ifyllt med rör och fyllnadsmaterial.

11 *Norra sidoskeppet efter demontering av befintligt tegelgolv (Slm D11-291).*

12 *Läget för del av ledningsschaktet till nyinrättad toalett (Slm D11-292).*

Schaktningsövervakning kunde därför inte utföras enligt överenskommelsen.

Schaktningsövervakning invändigt

Samtliga invändiga schakt grävdes med handkraft. Ett djupare schakt grävdes i anslutning till inkommande kulvert i norra sidoskeppets nordvästra hörn (fig. 10). Ett mindre schakt grävdes även vid mittskeppets västra gavel för dragning av värmeledning till vapenhuset i tornets bottenvåning.

Vidare schaktades något grundare för anslutning av vatten- och avloppsledning från inkommande kulvert till nyinrättat RWC samt för nedläggning av el- och värmeledningar längs med kyrkans yttermurar.

Schakt för vatten- och avloppsledning samt el- och värmeledning grävdes ca 0,3-0,4 m djupa. Inga lämningar efter fast murverk eller andra konstruktioner påträffades. Fyllningsmaterialet bestod av sand, sten, tegelkross och tegelbrockor.

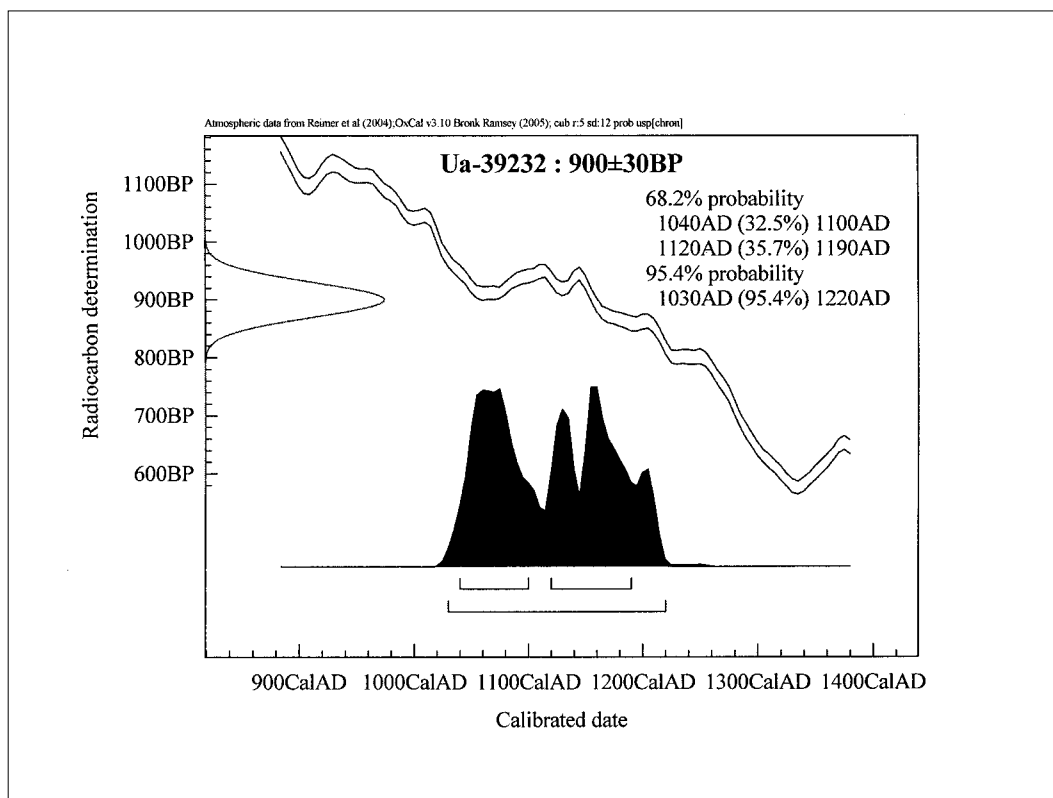
Naturvetenskapliga analyser

Resultat av ^{14}C -analysen av det kolstycke som togs ur borrhärnan från kyrkans västra mur kunde med 95,4 % sannolikhet dateras till tidsintervallet 1030-1220 eKr (fig. 13 & bilaga 1). Med 68,2 % sannolikhet kunde provet dateras till tidsintervallen 1040-1100 eKr (32,5 %) eller 1120-1190 eKr (35,7 %).

Det kan finnas flera förklaringar till träkolets proveniens och hur det har hamnat i kalkbruket. Bedömningen är att det härrör från bränningen av den kalk som användes till murbruket. I sådana fall kan resultatet användas som underlag för en diskussion om kyrkans ålder. Det går dock inte att utesluta att träkolet har hamnat i murbruket av slumpmässiga orsaker.

Svärta kyrka har historiskt sett daterats till 1200-talet. Analysresultatet bekräftar hypotesen om att delar av det medeltida långhusets västra gavel är bevarad i dagens kyrka. Vidare bekräftar resultatet den ursprungliga kyrkans tidigmedeltida datering.

Det går däremot inte att dra några närmare slutsatser kring den medeltida kyrkans ålder utifrån det analyserade provet. Möjligen indikerar resultatet att den ursprungliga

13 Resultatet av ^{14}C -analysen visar att provet, med 95,4 % sannolikhet, kan dateras till perioden 1030-1220 eKr.

kyrkan kan ha uppförts under 1100-talet eller början av 1200-talet.

Fyndmaterial

Inga fynd påträffades i de utvändiga schakten eller schaktmassorna. Under sättlagret av kalkbruk för mitt- och sidoskeppens tegelgolv påträffades 14 mynt, 3 knappnålar, 1 knapp och ett par kompletta bygelglasögon.

Mynt och nålar påträffades vid avsökning av ytorna med metalldetektor. Glasögonen påträffades av en hantverkare i samband med nedläggning av kabelrör utmed norra sidoskeppets yttermur.

Mynten var präglade mellan 1799 och 1840. Myntens valörer var 1/4, 1/6 eller 1/12 skilling, vilket motsvarar de lägsta präglade valörerna under aktuell period.

Glasögonen (fig. 14) är försedda med följande stämpel: IONAS SCHWARTZ WONHAFFT IN FÜRTH 1749. Stämpeln visar att glasögonen är tillverkade av Jonas Schwartz i staden Fürth, strax nordväst om Nürnberg. Schwartz var verksam mellan åren 1730 och 1784 och drev en omfattande handel med de skandinaviska länderna.

Grannstaden Nürnberg hade redan på 1700-talet en lång tradition av glasögonstillverkning. Här höll man sedan 1500-talets början hårt på skråordningen vad gäller produktionen, något som bland annat innebar ett strängt reglerat lärlingssystem. I Fürth påbörjades en mer oreglerad fabrikation under tidigt 1700-tal, vilket ökade produktionstakten och exporten avsevärt. Vem som burit just detta par trådglassögon förblir tyvärr okänt.

Mynten i Svärta kyrka påträffades med en relativt stor rumslig spridning. Noterbart är att elva av mynten påträffades i det norra sidoskeppet. Arkivmaterial visar vidare att kyrkans brädgolv reparerades vid ett par tillfällen mellan 1810 och 1855. Det har genom åren presenterats tre huvudförklaringar till varför mynt påträffas i kyrkor.

- Mynten har medvetet deponerats i gravar.
- Mynten har medvetet offrats i kyrkgolvet.
- Mynten har omedvetet tappats och förlorats i kyrkgolvet.

Sammantaget indikerar detta att de påträffade mynten sannolikt har tappats av besökare, t ex i samband med upptagande av kollekt, och förlorats när de har trillat ned i springor mellan golvet's brädor.

14 Bygelglasögonen tillverkades i staden Fürth mellan 1749 och 1784 (Slm D11-293).

15 Mynt, framsidan, av valören 1/12 skilling (F5) präglad i Avesta år 1808. Foto: Josefine Svensson, Sörmlands museum (Slm D11-294).

Frågan om hur glasögonen hamnade under golvet är något svårare att besvara. En möjlig teori är att de tappades av en hantverkare i samband med den omfattande ombyggnaden av kyrkan under perioden 1802-09.

Sammanfattning

Inga spår efter fasta murverk eller andra konstruktioner påträffades i samband med schaktningsövervakningen i Svärta kyrka.

Invändigt var schakten som mest 0,3-0,4 m djupa, undantaget djupschaktet för inkommande ledningar i det norra sidoskeppet. Mycket tyder därför på att golvnivån i kyrkan höjdes relativt kraftig i samband med ombyggnaden år 1802-09. Denna teori stärks av att golvet i tornets vapenhus ligger drygt tre decimeter lägre än i mitt- och sidoskeppen.

Dateringen av de påträffade mynten visar att kyrkans bänkkvarter sannolikt hade brädgolv fram till mitten av 1800-talet. Tegelgolvet har möjligen lagts in i samband med de reparationer som utfördes år 1855.

16 Mynt, åtsidan, av valören 1/4 skilling (F18) präglad i Avesta år 1806. Foto: Josefine Svensson, Sörmlands museum (Slm D11-295).

OMBYGGNAD OCH INVÄNDIG RESTAURERING

Utförda åtgärder

Demontering av bänkar och väggboasering i mitt- och sidoskepp

Samtliga bänkar i kyrkans sidoskepp har demonterats, liksom ytterväggarnas bröstningspanel. I mittskeppet har tre bänkrader i väster samt en bänkrad i öster tagits bort på vardera sidan av mittgången. Bänkarna har plockats isär, märkts upp och förvaras tillsvidare i ett förråd på Nya kyrkogården i Nyköping. Bröstningspanelen var delvis rötskadad och har därför kasserats.

I samband med demonteringen av bänkarna i mittskeppet togs befintligt brädgolv bort. Bänkskärmarna flyttades till bänkkvarterens nya begränsningar.

Upptagning och återläggning av tegelgolv

Befintliga tegelgolv i mitt- och sidoskeppens bänkkvarter låg ursprungligen ca 5 cm lägre än anslutande gångstråk. För att göra de nyskapade utrymmena i sido- och mittskeppen mer tillgängliga och för att undvika snubbelrisk togs befintliga golv upp. Stora delar av golvet under orgelläktaren togs också upp för att möjliggöra nedläggning av VVS-ledningar.

Golvteglets tjocklek varierade kraftigt, 45-70 mm, vilket sannolikt var orsaken till att golvet var lagt i kalkbruk och inte i sand.

Efter nedläggning av kabel- och VVS-rör utjämnades underlaget med hjälp av en vibrator. Därefter återlades tegelgolvet i hydrauliskt kalkbruk. Vid återläggning återanvändes gammalt tegel i möjligaste mån.

På grund av felaktigt utförd upptagning samt förvaring utomhus över vintern har onödigt stora mängder tegel fått kasseras. Kasserat tegel har ersatts med begagnat, rött handslaget stortegel inköpt från Hedenstedts i Trosa.

I de nya utrymmena i kyrkorummets västra del lades kvadratisk rött tegel från Horns tegelbruk.

17 Kyrkans södra sidoskepp före demontering av bänkinredning och bröstningspanel (Slm D11-296).

18 Det södra sidoskeppet efter återläggning av tegelgolvet (Slm D11-297).

19 Kyrkans mittskepp och kor från orgelläkteraren före ombyggnaden och den invändiga restaureringen (Slm D11-298).

20 Interiören från väster efter avslutad ombyggnad och restaurering (Slm D11-299).

21 Kyrkorummet från koret i öster före ombyggnaden och restaureringen 2009-10 (Slm D11-300).

22 Interiören från öster efter avslutad ombyggnad och restaurering (Slm D11-301).

23 Passage mot dörren till tornets bottenvåning från öster (Slm D11-302).

24 Läktarunderbyggnadens norra del med kapprum och ingång till förråd (Slm D11-303).

25 Läktarunderbyggnadens södra del med kapprum och ingång till toaletten (Slm D11-304).

26 Förberedelseutrymmet i det södra sidoskeppet (Slm D11-305).

Kyrkorummet

En läktarunderbyggnad har byggts under orgelläktaren i kyrkorummets västra del. Läktarunderbyggnaden inrymmer RWC, förråd och kapprum. I den östra delen av det norra sidoskeppets tidigare bänkkvarter inreddes pentry. På motsvarande plats i det södra sidoskeppet inreddes ett förberedelserum. De nya utrymmena har väggar av gråmålad, stående panel mot kyrkorummet.

Vindfång har byggts vid sidoskeppens entréer från väster. Ingången till det södra sidoskeppet har öppnats efter att tidigare ha fungerat som förråd. Under 2011 kommer entréerna att tillgängliggöras för funktionshindrade genom byggandet av utvändiga ramper.

Kyrkorummet har kompletterats med nya belysningsarmaturer. I sidoskeppen har armaturer ritade av arkitekt Stefan Andersson hängts upp. Nya lampetter har satts upp i passage till tornrum och på orgelläktaren. Över sidoentréerna har nödutrymningsskyltar installerats.

Väggarna har avfärgats med Gotlandskalk i kulör 46:1 (Kalkfärg 90), pigmenterad med obränd terra (200 g per 20 kg). Putsade takytor avfärgades med Serpo 249 Kulturkalk 85802. Trävalven oljefärgsgrundades, förbättrades med linolja vid äldre bättringsmålade partier som hade en mörkare grund färg. Därefter målades valven med limfärg.

Kolonnerna marmorades med lasyrolja, fabrikat Engwall och Claesson. För att stärka kolonnernas djupverkan i kyrkorummet gjordes marmoreringen kraftigast på de västligaste pelarna för att minskas åt öster.

Sakristian

Ett par golvplankor i sakristian och golvet i passagen till koret lyftes för att kunna dra värmerören dolda. Av samma anledning bilades golvet i den tidigare uppgången till predikstolen upp. Tegelgolv lades efter avslutad ledningsdragnings.

Insteget mellan kor och sakristipassage lyftes och lades i kalkbruk efter ledningsdragnings. Härigenom kunde stora delar av ledningsdragnings till koret ske dolt.

Väggar och innertak rengjordes och avfärgades. Den putsade taklistens bård i silverbrons rengjordes.

27 I sakristian lyftes en av golvplankorna för att dölja värmeledningsdragningsarna (Slm D11-306).

28 Sakristian efter avslutade arbeten (Slm D11-307).

29 Den tidigare trärampen kunde tas bort i samband med ombyggnaden i och med att sidoingångarna kommer att tillgängliggöras (Slm D11-308).

30 En av bänkarna från Ånga kyrka som fram till ombyggnaden förvarades i ett förråd norr om Svärta kyrka (Slm D11-309).

Tornet och vinden

En skrymmande träramp vid trappan mellan tornets bottenvåning och kyrkorummet togs bort i och med att sidoentréerna kommer att tillgängliggöras för funktionshindre.

Väggarna och valv rengjordes och avfärgades vita.

TVå bänkar från Ånga kyrka sattes in i tornrummet. Bänkarna målades i samma kulör som kyrkorummets bänkar. Gavlarnas marmorerade fyllningar bevarades i original. Över bänkarna monterades belysningsarmaturer av samma modell som i passagen under orgelläktaren.

Belysningsarmaturer har monterats i torntrappan, i tornet och på kyrkans vind. På vinden har gångstråk anordnats för att underlätta återkommande besiktningar.

Installationer för ledningsdragning

I samband med genomföring av el- och VVS-installationer mellan olika utrymmen har hål borrats i murverk på tre olika platser.

- Inkommande ledningar till kyrkan drogs via det norra sidoskeppets norra yttervägg.
- Ledningar till sakristian drogs genom det norra sidoskeppets östra vägg via en äldre igenmurad uppgång från sakristian till predikstolen.
- Ledningar till tornrummet i tornets bottenvåning drogs via långhusets västra vägg, norr om dörren till tornrummet.

El-ledningar från el-centralen i kyrkorummet upp till kyrkans vind drogs i en ny kabeltrumma av trä. Kabeltrumman placerades på midskeppets västra vägg, från orgelläktaren till vinden. Ett mindre hål togs upp mellan valv och vägg för anslutningen till vinden.

Vid orgelläktaren fick delar av en horisontell bjälke tas ur för att ge utrymme för kabeldragningen. I anslutning till detta uttag gjordes en avväxling av konstruktionen.

Befintlig inredning

Altaret

Vid åtgärderna på altartavlan år 2009 demonterades de masonitskivor som var monterade på altaret. Altaret konstaterades då ha varit omålat sedan det byggdes under tidigt 1800-tal. För att behålla detta utförande kläddes altaret istället med en brunmelerad, täckande textil. Textilen uppsattes med kardborreband som fästes i smala masonitskivor monterade på det omålade altaret.

Altarringen

Målsättningen med åtgärderna på altarringen var att återställa dess ursprungliga färgsättning. Härigenom återskapades samspelet mellan altarringen och altartavlans inramning som återfick ursprunglig färgsättning under 2009.

På altarringens trästomme skrapades löst sittande färg bort till fast underlag. Ytsmuts avlägsnades med Nitor målartvätt. Saknade färgskikt kompletterades med linoljespackel för att erhålla en jämn yta.

Övermålningen utfördes i två strykningar med svart linoljefärg, kulör NCS 5000 N, fabrikat Engwall och Claesson.

Altarringens knäfall kläddes med brunt skinn.

Bänkinredning, orgelfasad och orgelläktare

Bänkinredningen och orgelläktaren renskrapades helt med hänsyn till att underliggande tjocka kredering bidragit till att färgskikten flagnade på stora delar av ytorna.

Orgelfasadens färgskikt var däremot i gott skick och kunde bevaras och enbart målas över. De två korbänkarna från år 1761 ommålades.

Inredningen målades med grå linoljefärg i kulör 4A-30, pigmenterad med grön umbra, fabrikat Engwall och Claesson.

31 Altarringens barriär ommålades i ursprunglig kulör (Slm D11-310).

32 Alla tidigare målade snickerier ommålades i en varmt grå kulör (Slm D11-311).

33 *Det fristående altarbordet och tillhörande kredensbord är ritade av arkitekt Stefan Andersson (Slm D11-312).*

Nya inventarier

I samband med ombyggnaden har en del nya inventarier tillförts kyrkan. Arkitekt Stefan Andersson har ritat kyrkans nya fristående altarbord med tillhörande kredensbord. Bordet målades i mörk marmorering med guldbronserad sågtandsfris mellan stommen och skivan. Den mörka grundtonen valdes för att altarbordet bättre skulle harmoniera med kolonnernas baser, altarringen och altartavlans omfattning.

En ny digital kororgel har placerats i mittskeppets östra del. Kororgeln har kopplats till den nya högtalaranläggningen.

En manöverpulpet har byggts in i det norra bänkkvarterets första bänk från väster. Pulpeten innehåller styrning av ljus, ljud och klockringning.

Nya lösa stolar har köpts in för att möjliggöra en flexibel möblering och användning av kyrkorummet. Nya textila golvmattor har lagts in innanför altarringen och på orgelläktaren. Nya röda tygklädda sittdynor har köpts in och placerats i de främre bänkkvarteren.

Utvändiga målningsarbeten

Kyrkans fönster renoverades och målades med linoljefärg i röd kulör, pigmenterad med engelskt rött. Vid ersättning av spruckna glastrutor användes Nyantikt fönsterglas.

Portar och ljudluckor ströks med trätjära, fabrikat Engwall och Claesson.

34 *Den nya digitalorgeln och delar av högtalaranläggningen (Slm D11-313).*

Antikvariska iakttagelser

Sakristian

I samband med upptagning av golvet i sakristian påträffades en tidning instucken under golvet. Tidningen, en Södermanlands nyheter från 1928 (Årgång 35, nummer 67), lades sannolikt ned i golvet i samband med restaureringen av sakristian efter arkitekt K M Westerbergs förslag. Efter identifiering lades tidningen åter ned under golvet.

På grund av felaktigt utförd demontering av klippspiken när plankorna togs upp fick spiken inte fäste vid återmonteringen. Den kunde därmed inte återanvändas. Plankorna fästes istället med försänkta krysskruv som täcktes med träplugg. Pluggen färgades in i kulör nära det lackerade golvet.

Kyrkorummet

I samband med förberedande vibrering av kalkbruksunderlaget inför golvläggning trampade personal ned i ett antal hålrum under massorna, bland annat vid läget för Sjösakoret i det nuvarande norra sidoskeppet och väster om bänkkvarteren i mitskeppet. Hålrummen indikerar förekomsten av gravar under golvet från tiden före ombyggnaden 1802-09.

När färgen togs bort från bänkarnas dörrar påträffades en äldre bänknurering. Numreringen var i oordning, vilket visar att dörrarna har flyttats vid något tillfälle, troligen vid ombyggnaden av mitskeppets bänkar år 1922.

Vid demonteringen av sidoskeppets bänkar noterades förekomsten av många tegelstenar med inristade nummer.

I samband med omklädnaden av altarringens knäfall konstaterades att det under den senaste inklädnaden var stoppat med ängsgräs och löv under en beklädnad av svart vadmal. Stoppning och vadmal behölls under det nya beklädnaden av brunt skinn.

35 Äldre bänknureringen påträffades i samband med färgborttagningen (Slm D11-314).

36 Ett av flera numrerade golvtegel som påträffades i sidoskeppen efter demonteringen av bänkarna (Slm D11-315).

- 37 *I samband med upptagandet av sidoskeppens tegelgolv skadades mycket tegel på grund av bristande hänsyn till materialets kulturhistoriska värden. Ytterligare tegel fick kasseras då det frostsprängdes vid förvaring utomhus under vintern (Slm D11-316).*

- 38 *De nyuppförda väggarna uppfördes i liv med orgelläktarens barriär, vilket har medfört att orgelläktarens arkitektoniska gestaltning och värden har förvanskats (Slm D11-317).*

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Bedömning av enskilda åtgärder

Kyrkorummets tegelgolv

Onödigt mycket golvtegel har kasserats dels på grund av vårdslös bilning i samband med upptagning av golvet, dels på grund av att upptaget tegel frostsprängts i samband med förvaring utomhus under två vintrar.

I samband med demontering av bänkar konstaterades att många tegelstenar hade inristade nummer. Ett stort antal av dessa har försvunnit i samband med utförda arbeten, möjligen beroende på ovan nämnda brister.

Uppkomma skador och förlusten av de numrerade stenarna innebär att delar av kyrkans historiebärande skikt för alltid har försvunnit. Åtgärderna har därför påverkat kyrkans kulturhistoriska värden i negativ riktning.

Läktarunderbyggnaden

I samband med ett tidigt projekteringsmöte påtalade Sörmlands museum vikten av att läktarunderbyggnadens vägg mot kyrkorummet var indragen något i förhållande till orgelläktarens barriär. Arkitekt Stefan Andersson menade då att detta önskemål skulle tillgodoses i samband med upprättandet av arbetshandlingarna.

Eftersom arkitekten av olika orsaker varken kom att upprätta arbetshandlingar eller ingå som aktiv part under projektets genomförande justerades aldrig detta i ritningsmaterialet. De nyuppförda väggarna har därför uppförts i liv med orgelläktarens barriär, vilket har medfört att orgelläktarens arkitektoniska gestaltning och värden har förvanskats något.

Det är mest framträdande i anslutning till pelarna vid trapporna upp till läktaren.

Sammanfattning

Vid ombyggnaden och restaureringen framgick vikten av att denna typ av arbeten utförs av företag och hantverkare som är vana vid arbeten med kulturhistoriskt värdefulla byggnader. Många av de onödiga skador och val av mindre lämpliga lösningar hade kunnat undvikas

om erfarenheten av och förståelsen för de kulturhistoriska värdena hos byggnaden hade varit större.

Vid en ombyggnad av den omfattning som Svärta kyrka nu har genomgått har även avsaknaden av arkitektens medverkan varit tydlig. En arkitekt med erfarenhet av restaureringar är oerhört viktig för den övergripande kontrollen av samtliga gestaltungsfrågor i en sådan komplicerad process. Flera mindre bra detaljlösningar hade troligen kunnat undvikas om en arkitekt hade deltagit mer aktivt under arbetets genomförande.

Sammanvägt får dock resultatet av ombyggnaden anses vara positivt. Om genomförda förändringar innebär att Svärta kyrka används i större utsträckning och att fler människor besöker kyrkan ökar chansen att kyrkans kulturhistoriska värden säkras i ett längre framtidsperspektiv.

Demonteringen av samtliga bänkar i kyrkans sidoskepp och ett antal bänkrader i mittskeppet innebär en relativt kraftig förändring av kyrkorummets gestaltning. Åtgärderna medför även att viktiga byggnadshistoriska spår och värden har raderats.

Kyrkorummets volym och tydliga uppdelning i mitt- och sidoskepp genom de kraftiga träkolonnerna ger dock stora förutsättningar för att genomförda förändringar inte upplevs som så omfattande som de trots allt är. Tillsammans inredningens färgsättning och den tidigare restaureringen av altartavlan bidrar detta till att det till mittskeppet koncentrerade kyrkorummet upplevs som intimt och koncentrerat. Viktigt i sammanhanget är också att de armaturer som sattes upp mellan kolonnerna vid restaureringen på 1950-talet fick hänga kvar på ursprunglig plats.

Det är däremot av stor vikt att en framtida möblering av sidoskeppen genomförs på ett väl genomtänkt sätt med material och utförande som väljs utifrån kyrkorummets förutsättningar.

39 Kyrkans mittskepp och kor efter avslutad ombyggnad och restaurering (Slm D11-318).

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

- Bergman, I. 1978. *Svärta kyrka*. Sörmländska kyrkor 69. 3 uppl. Nyköping.
Bohrn, E. 1945. *Svärta kyrka*. Sörmländska kyrkor 69. 1 uppl. Nyköping.
Liepe, A. 2002. *Svärta kyrka*. Sörmländska kyrkor 69. 4 uppl. Nyköping.
Olsson, F. 1956. *Svärta kyrka*. Sörmländska kyrkor 69. 2 uppl. Nyköping.

Arkiv

Antikvarisk-topopgrafiska arkivet, Stockholm
Sörmlands museums arkiv, Nyköping

40 Kyrkans mittskepp efter avslutad ombyggnad och restaurering (Slm D11-319).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsuppgifter

Objekt: Svärta kyrka

Kommun: Nyköping kn

Fastighetsbeteckning: Nyköping Svärta Prästbol 2:1

Socken: Svärta

Län: Södermanland

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Nyköpings kyrkliga samfällighet, Box 103, 611 23 Nyköping

Arkitekt: Stefan Andersson, Allmänna arkitektkontoret AB, St Nygatan 53, 211 37 Malmö

Projektledare: Mia Lundqvist, Svalsta Byggkonsult AB, Nytorgsgatan 3, &11 38 Nyköping

Entreprenör, bygg: Nyvest AB, Box 331, 611 27 Nyköping

Entreprenör, VVS: Karlssons Rör AB, Ringvägen 47, 611 22 Nyköping

Entreprenör, el: Elajo Elteknik AB, Box 345, 611 27 Nyköping

Entreprenör, målning: T Lundqvist Måleri, Syrtorp, 611 95 Nyköping

Entreprenör, målning: Gábor Pásztor, Solskiftesgatan 18, 702 17 Örebro

Entreprenör, golvläggning: Nyköpings Mureritjänst, Ringvägen 24, 611 35 Nyköping

Entreprenör, mark: Owe Larsson Borr AB, Box 259, 611 26 Nyköping

Entreprenör, ljud: Götene Ljud, Götörp, 533 95 Götene

Entreprenör, snickeri: Ålberga snickeri AB, Ålbergavägen 29, 611 90 Nyköping

Antikvarisk medverkan: Sörmlands museum, Box 314, 611 26 Nyköping

Övriga uppgifter

Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut: 2009-11-11 & 2010-05-07, dnr 433-6474-2008

Sörmlands museum, dnr KN-KUS08-219

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Göran Possnert

Besöksadress:
Ångströmlaboratoriet
Lägerhyddsvägen 1
Rum 4143

Postadress:
Box 529
751 20 Uppsala

Telefon:
018 - 471 30 59

Telefax:
018 - 55 57 36

Hemsida:
<http://www.angstrom.uu.se>

E-post:
Goran.Possnert@Angstrom.uu.se

Uppsala 2010-02-19

Sörmlands museum
Dag Forssblad
Box 314
611 26 NYKÖPING

Resultat av ^{14}C datering av träkol från Södermanland.

Förbehandling av träkol och liknande material:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (8-10 timmar, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före acceleratorbestämningen av ^{14}C -innehållet förbränns, det tvättade och intorkade materialet surgjort till pH 4, till CO_2 -gas, som i sin tur konverteras till fast grafit genom en Fe-katalytiskreaktion.

I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labnummer	Prov	$\delta^{13}\text{C}$ ‰ PDB	^{14}C ålder BP
Ua-39230	Lunda ka, KN-KUS08-069:001	-26,8	1 000 ± 30
Ua-39231	Lunda ka, KN-KUS08-069:003	-26,4	996 ± 30
Ua-39232	Svärta ka, KN-KUS08-219:001	-26,6	900 ± 30

Provet Lunda ka, KN-KUS08-069:002 löstes upp helt i NaOH behandlingen och kunde därför inte dateras.

Med vänlig hälsning

Göran Possnert/Maud Söderman

Bilaga 2. Fyndregister

Fnr	Fyndplats	Material	Sakord	Antal	Diameter (mm)	Längd (mm)	Bredd (mm)	Vikt (g)	Datering	Valör	Myntort	Anmärkning
1	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	26,0				1828	1/4 skilling	Avesta	Regent Carl XIV Johan
2	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	26,0				1820	1/4 skilling	Avesta	Regent Carl XIV Johan
3	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	20,8				1812	1/12 skilling	Avesta	Regent Carl XIII
4	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	20,3				1805	1/12 skilling	Avesta	Regent Gustav IV Adolf
5	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	21,0				1808	1/12 skilling	Avesta	Regent Gustav IV Adolf
6	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	16,1				1840	1/6 skilling	Stockholm	Regent Carl XIV Johan
7	Norra sidoskeppet	Metall	Nål	2		25,3-27,3						
8	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	16,1				1836	1/6 skilling	Stockholm	Regent Carl XIV Johan
9	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	26,1				1829	1/4 skilling	Avesta	Regent Carl XIV Johan
10	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	22,0				1799	1/4 skilling	Avesta	G IV A, 1/4 skilling Riksgälds
11	Norra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	20,8				1830	1/6 skilling	Avesta	Regent Carl XIV Johan
12	Norra sidoskeppet	Metall	Nål	1		25,5						
13	Norra sidoskeppet	Metall	Knapp	1	16,2							
14	Södra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	26,3				1803	1/4 skilling	Avesta	Regent Gustav IV Adolf
15	Södra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	26,0				1820	1/4 skilling	Avesta	Regent Carl XIV Johan
16	Norra sidoskeppet	Metall	Glasögon	1					1749-1783			
17	Södra sidoskeppet	Koppar	Mynt	1	20,3				1805	1/12 skilling	Avesta	Regent Gustav IV Adolf
18	Norra mitskeppet	Metall	Mynt	1	26,1				1806	1/4 skilling	Avesta	Regent Gustav IV Adolf

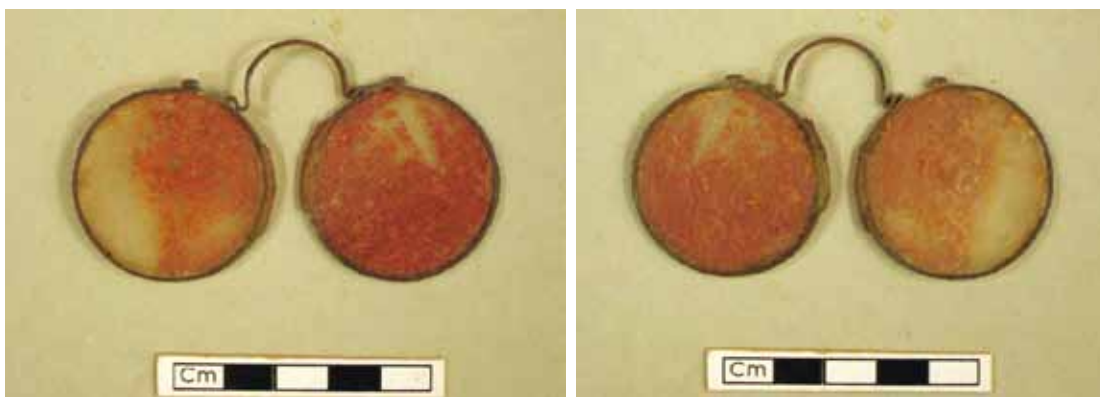
Datum
2011-04-12Sörmlands museum
Att: Dag Forsblad
Box 314
611 26 Nyköping

KONSERVERINGSRAPPORT

Konsivering av pincené från Svärta kyrka, Alla Helgona församling Nyköpings kn, Sö.

Objekt och teknisk beskrivning

Pincené eller bygelglasögon, med fattning och bygel gjutet i ett stycke av kopparlegering. Kring bågge fattningarna står IONAS SCHWARTZ WONHAFFT IN FÜRTH 1749 i relief i godset. Ca 2 cm kring fattningarnas innersida (där pincenen kläms fast på näsryggen) är lindad med tråd, sannolikt silkestråd (identifierad av textilkonservator Susanna Högberg). Linserna är fastspända medelst metalltråd (kopparlegering) som vridits runt krokarna på fattningens ovansida. Spår av förgyllning finns kvar, främst synlig i området kring krokarna.

Pincenens före konservering, fram- och baksida

Tillståndsbeskrivning

Pincenen är jordfunnen och hade ett kraftigt rödfärgad, finkornig beläggning främst på glasens ena sida. Det tolkades närmast som

Postadress

Acta KonserveringsCentrum AB
Box 867
101 37 Stockholm

Telefon

073-972 5525
073-360 7473

E-post

carola.bohm@actakonsivering.se
info@actakonsivering.se

Bankgiro

230-7155

Organisationsnummer

556744-7395
Företaget innehar F-skattsedel

Besöksadress

Riddargatan 13
(Armémuseum, östra flygeln)
114 51 Stockholm

Hemsida

www.actakonsivering.se

tegeldamm och satt ganska hårt fast på glasytan. Bygeln och fattningar hade ett mestadels ytligt grönt korrosionsskikt medan trådlindningen var inbakad i korrosionsblandad jord. På den ena glasfattningen hade "späntråden" brutits loss och bara två, små fragment återstår fastkilade i kroken.

Åtgärder

Linserna penslades med avjoniserat vatten för att luckra upp ytbeläggningen på ytorna och torkades sedan snabbt igen genom sköljning i först vattenblandad och därefter oblandad, denaturerad sprit. Beläggningen kunde sedan avlägsnas mekaniskt under mikroskop med skonsamma verktyg, såsom svinborstpensel, trästicka o.dyl. liksom även korrosionsskiktet på metalldelarna. Jord och korrosion avlägsnades försiktigt från silkestrådlindningen med nål och mjuk pensel.

Fragmenten av den avbrutna "späntråden", som suttit fast i korrosionen, fixerades på plats med "B72-lim" (sampolymer av etylmetakrylat/ metylakrylat).

Pincen efter konservering.

Nederst: detaljbild, sett ovanifrån, som visar resterna av färgyllningen på ramarna.

Objektet har fotograferats digitalt före och efter konserveringen.